

III Պլաստիկական ներկայացումն.

- 1) Կարտոնից շինել բաժակակալ
- 2) Կարտոնից շինել 24 cm տրամագծով լամպակալ
- 3) Կարտոնի կլոր արկղիկի համար շինել կավարիչ և վրան հպցնել շրջանաձև պատկեր.
- 4) Փայտից սղոցել (շրջանի $1\frac{1}{4}$ հատուածով) անկեան էտա-
ժեր.

5) Շրջանի քառորդ հատուած՝ ծիածանի գոյներով նկա-
րուած.

- 6) Պատի զամբիւղ (հատուած շրջանի յատակով)
- 7) Թղթից հովհար ծալել.
- 8) Գործել (աղջիկների աշխատանք) լուացման, թէյի դար-
նիտուր (օճառակալի, տաղի, թէյնոցի համար ևլն):

Այսպէս կարելի է պատրաստել առանձին կեանքի մէջ գոր-
ծածուղ անթիւ պարագաներ:

Շրջանի օրինակը բաւարար չափով կարող է լուսաբանել,
թէ ինչպէս պէտք է իրենց գուգահեռական ընթացքով սերտ
կերպով շաղկապուեն ձևագիտութիւնը, գծագրութիւնը և ձև-
աւորուեալը:

Ա. Օ.

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԻ ՀՈՂԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Այժմ մի հարց է ծագում. Բազրատունեաց ժամանակ
ճորտատիրութիւն մեր մէջ գոյութիւն է ունեցել: Միւթար
Գօշի Դատաստանադիրքը գիւղացիների մասին հետեւեալն է ա-
սում. «Այստ յԱրարչէն եղև մարդկային ընութիւն, այլ ծա-
ռայել տէրանց յազագոս պիտոյից եղև հողոյ և ջրոյ: Եւ զայս
պատշաճ կարծեմ դատաստան. — զի թողեալ զտէրունիսն ա-
զատ է ուր և կամեսցի կալ: Ապա թէ այսմ ոչ ներէ ոք ի տէ-
րանց եւ բռնադատէ զգնացեալսն անդրէն դառնալ, զկնի
մահուան հօրն ազատ են որդիք ծնեալք այլուր և ոչ անդ¹:
Ինչպէս այս, նոյնպէս և մի քանի ուրիշ տեղեկութիւնների
վրայ հիմնուած կարելի է ասել, որ եթէ ճորտատիրութիւն,
եւրոպական մտքով, մեր մէջ գոյութիւն չի ունեցել, բայց
գիւղացիութիւնը մի այնտեսակ դրութեան մէջ է եղել, որ
ճորտականից հեռու չէ: Այդ երևում է թէ հարկերի շատու-

1) Միւթար Գօշի Դատաստանադիրք եր. 320.

թիւնից և թէ գիւղացիները կատարած մի շարք ծառայութիւններից: Գիւղացիները դրութիւնն այնքան վատացել, ծանր էր, որ նոյնիսկ ապստամբութեան փորձեր են արել: Մեր պատմագիրներէից Յովհաննէս կաթուղիկոսը յիշատակում է այդ տեսակ մի դէպք, թէ ինչպէս գիւղացիները նեղուելով իրենց ծանր վիճակից և օգտուելով երկրի խառնակ դրութիւնից (916 թ.), ապստամբուեցին իրենց տէրերի դէմ: Յովհաննէս կաթուղիկոսն այդ հետեւեալ կերպով է նկարագրում. «Նուազունքն քան զմեծամեծսն ձեռներէց լինել ջանային, և ծառայք ըստ Սողոմոնի հնարէին, զի տեսարս տրեխաւորեալ ի գետնի գնացեան և ինքեանք ելցեն յերկաւս ահիպարանոցս և առաթուր հարողս՝ խրոխտացեալք և սոնքացեալք մեծաւ ապստամբութեամբ և»:

Այս ամենից յետոյ, հետաքրքիր է պարզել մի կարևոր խնդիր ևս.— Հայաստանում հողատիրական ինչ տեսակ կարգեր էին տարածուած: Պ. Յ Սաղաթելեանը իր մի ուսումնասիրութեան մէջ՝ ենթադրում է, որ Հայաստանում գոյութիւն ունէր համայնական հողատիրութիւն: Այս ենթադրութեան հիմք նա ընդունում է այն հանգամանքը, որ Մխիթար Գօշի Դատաստանագիրքը հողային օրէնքներ չի պարունակում իր մէջ և՛ այդ նրանից է, որ իբր թէ հողատիրութիւնը համայնական էր և հողից օգտուելը, հողաբաժանումներն և այլն կարգադրութիւնները թողնուած էր համայնքներին: Այս ենթադրութիւնը բաւական վիճելի է: Մեր պատմագիրներէից և նոյն այդ Մխիթար Գօշի Դատաստանագիրքից յայտնի է, որ Հայաստանում գոյութիւն ունէր հողի մասնաւոր սեփականութիւն:

Այսպէս Խորենացին գիրք II. ԾԶ գլխում յայտնում է, որ Արտաշէս թագաւորը հրամայել էր գիւղերի և ագարակների սահմանները որոշել «Յետ ամենայն առաքինութեանց և զործոց ուղղութեանց Արտաշիսի, հրամայէ զսահմանս գիւղից և ագարակաց որոշել. քանզի բաղմամարդացոյց զաշխարհ հայոց՝ եկամուտ բազում ածելով յագգս, և բնակեցուցանելով ի լերինս և ի հովիտս և ի դաշտոս եւ նշան սահմանաց հառատաւաց այսպէս հրաման տալով քարինս կոփել չորեքկուսիս, և պնակաձև փոսել զմէջսն, ծածկելով յերկրի. և

1) Յովհաննէս կաթուղիկոս. Պատմութիւն Հայոց. Մոսկուա 1855 թ. եր. 441.

2) Համայնական հողատիրութիւնը երեւանի նահանգում. Յ. Սաղաթելիան. Գործ 1890 թ. № 5-ից սկսած:

չորեքիուսին ի վերայ յարուցանել անբարտախ, և սակաւ ինչ բարձրագոյն յերկրէ»:

Եղիշէն իւր պատմութեան մէջ յիշատակում է, որ գիւղացիներին հողաբաժինները կոչւում էին կեանք, արար, կալուած: «Եւ եթէ որ ի հեռի աշխարհ ուրեք գնացեալ իցեն, ունիմ իշխանութիւն յարքունուտ, եթէ յաղատաց իցեն, եթէ շինականաց իցեն, եթէ յեկեղեցւոյ, զինչ կեանս և թողեալ իցէ, եկեոցին և կալցին զիւրաքանչիւր զարարս:.. Որ եւ բազումք իսկ եկին և ժողովեցան և կալան զիւրաքանչիւր կալուածս 1»:

Մխիթար Գօշի Գատաստանագիրքից² էլ տեղեկանում ենք, որ Հայոց մէջ գոյութիւն ունէր հողի մասնաւոր սեփականութիւն: Ահա ինչ է ասում այդ մասին. «Թագաւորք իշխանի տուեալ գաւառ, եթէ շինէ ըստ հրամանի նորա բերդ կամ աւան և կամ աւերակս ի սահմանս ի ժառանգութիւնս համարեսցի նմա. մի լիցի փոխել առանց մեծի և իրաւացի յանցանաց. եւ զինի մահու նոցա՝ որդւոց նոցա լիցի հրամանաւ Թագաւորի: Սոյնպէս ընդ ձեռամբ իշխանաց աղաթք լիցին և ընդ աղաթաց ձեռամբ շինականք. յորժամ աւերս շինեսցեն և հողս հատանլիցին ի մայրեաց, ստացուած լիցի անփոփոխ և որդւոց նոցա յետ մահու. այլ փոփոխումն ի վերայ մեծի յանցանաց և իրաւացի լիցի, և մի ի պատճառս զրպարտութեան փոփոխիցին»:

Այս յիշատակութիւններից երևում է, որ Հայաստանում գոյութիւն ունէր մասնաւոր սեփականութիւն: Բայց զբա հետ միասին գոյութիւն ունէր և համայնական հողատիրութիւն, միայն ոչ պարբերական բաժանումներով, այլ նման գերմանական «Մարկգենոսսենշաֆտին»³: Թէ ինչ ընդթ էին կրում այդ երկու հողատիրական կարգերը և թէ դրանցից որն էր աւելի տարածուած, խնդրի վրայ որոշ չափով լոյս է սփռում հայ նահապետական ընտանիքի կազմակերպութիւնը, որի հետ կապւում է ծանօթանալ:

Հայ նահապետական ընտանիքը հանդիսանում է նախ՝ որպէս կրօնական-արիւնակցական մի միութիւն, համայնակցութիւն: Մեզ այստեղ հետաքրքրում է նրա վերջին կողմը:

1) Եղիշէ. Պատմ. Վարդ. Թէոդոսիա. 1861 է. Յեղան եր. 206.

2) Մխիթար Գօշի Գատաստանագիրք ա. ա. Օ. եր. 517. Տես եւ Խ. Սամուէլիան—Մխիթար Գօշի Գատաստանագիրքը եւ հայոց հին քաղաքացիական իրաւունքը. «Հանդէս Ամսօրեայ» 1910 թ. Մարտ.

3) Այս մասին խօսք կը լինի աշխատութեանս «Համայնական հողատիրութիւնն Անդրկովկասում» զլսում:

Նահապետական ընտանիքը կամ գերդաստանը հայոց մէջ շատ երկար կեանք է ունեցել: Անցեալ դարի սկզբներին այդ տեսակ ընտանիքները սովորական էին. ներկայումս էլ դեռ Տաճկաստանում կարելի է պատահել դրանց: Հայ նահապետական ընտանիքը արիւնակիցներն—ազգակիցներն մի միութիւն է հիմնուած նահապետական սկզբունքների վրայ: Այս համայնակեցութեան գլուխ է կանգնած ընտանիքի հայրը, որ կոչւում է նահապետ, պապ: Նահապետի իրաւունքները բաւական լայն էին: Ընդունելով, որ ընտանիքի բարեկեցութիւնը նահապետի միակ գլխաւոր հոգսն է, նրան տրուած էր անսահման ազատութիւն, ընտանիքի բոլոր անդամները պէտք է նրան անպայման ենթարկուեն, հնազանդուեն: «Նահապետի իշխանութիւնը գրեթէ ծայրայեղ է և տարածւում է եղբայրների, որդիների, թոռների, սրանց կանանց և այն բոլոր նոյնիսկ ոչ արիւնակիցների (տնափեսան, ծառան—«նոջար») անձերի վրայ, որոնք տպրում են նրա գերդաստանական յարկի տակ: Այդ իշխանութիւնը տարածւում է, ոչ միայն անձի, այլ ստացուածքի վրայ: Նա է որոշում իւրաքանչիւրի աշխատանքը. անօրինում բաղձն ու կեանքը, ամուսնացնում որդիներին և թոռներին, պատժում և նոյնիսկ հեռացնում տանից այն անգամին, որը համարձակւում է ընդդէմ գնալ իւր իշխանութեանը: Որդիները, ու թոռները չեն համարձակւում նրա ներկայութեամբ ոչ միայն խօսել և իրենց կարծիքները յայտնել, այլ և նստել, մինչև որ չհրամայէ: Նահապետը պատասխանատու է և գերդաստանի ամեն մի անհատի արարքների համար, նա պարտաւոր է իւր միջոցների համեմատ հոգալ իւրաքանչիւր անդամի կարիքները, հետեւել նրա վարք ու բարքին: Նա միայն, իբրև գերդաստանի ճանաչուած ներկայացուցիչ, իրաւունք ունի մասնակցելու գիւղական և հասարակական բոլոր գործերում իւր գերդաստանի կողմից. նմանապէս հարսանիքներում, թաղումներում և այլ ընտանեկան հանդէսներում և տօնախմբութիւններում նա հանդէս է գալիս իւր գերդաստանի իբրև միակ ներկայացուցիչ: Գերդաստանի ներքին տնային կառավարութիւնը գտնւում է նահապետի կնոջ տատի, մօր ձեռքում: Նա է հսկում հարսների ու աղջիկների վրայ, առանց որի թոյլտուութեան վերջինները ոչինչ իրաւունք չունին անելու, մի բան վերցնելու, գործ կատարելու. մանաւանդ որ տան բոլոր քանակիները նրա մօտ են պահուում: Տառը շատ անգամ միջնորդ է հանդիսանում հարսների և սրանց ամուսինների, որդիների և սրանց հայրերի

կամ նահապետի միջև¹⁾։ Թէպէտ նահապետը բացարձակ իրաւունքներ ունէր, բայց նա սովորապէս ընտանեկան գործերը միայնակ չէր վարում, այլ խորհրդի էր հրաւիրում, մանաւանդ՝ կարևոր դէպքերում, ընտանիքի հասակաւոր անդամներին և համաձայն ընտանեկան խորհրդի էր վճիռներ տալիս, կարգադրութիւններ անում²⁾։

Նահապետական դերդաստանի մէջ տիրում էր համայնական սեփականութիւն։ Ընտանիքի շարժական և անշարժ բոլոր իրերը համայնական էին, ամենքին էին պատկանում։ Միայն զարգարանքի իրերը, հագստեղէնը և կանանց բաժինքը բացառութիւն էին կազմում։ Ընտանիքի ամեն մի անդամը նրա համար էր աշխատում և բոլոր գործողութիւններով կապուած էր նրա հետ։ Առանց ընտանիքին իմաց տալու, նրանից թոյլատրութիւն ստանալու, ոչ ոք իրաւունք չուներ մի բան գնելու, ձեռք բերելու կամ վաճառելու, ուրիշին տալու։ Նոյնիսկ ընտանիքում բացակայ անդամները պարտաւոր էին, եթէ որ և է գործով զբաղւում էին, իրենց աշխատածը նահապետին տալ։ Այսպէս նրանք ամբողջովին թէ անձնապէս և թէ իրենց գործողութեամբ կապուած էին ընտանիքի հետ։

Նահապետական ընտանիքի մէջ տիրում էր աշխատանքի բաժանում։ Ընտանիքի անհրաժեշտ իրերը, կարիքները հողացւում էին, ըստ կարելւոյն, ընտանիքի մէջ, առանց գրոսի օգնութեան դիմելու։ Ընտանեկան այս կազմը շատ մեծ առաւելութիւններ ունէր այն ժամանակուայ դիւղատնտեսութեան համար։ Հայաստանում հողը պահանջում է շատ խորը վարել, որի համար էլ պահանջւում էր յաճախ 10—12 զոյգ լծկան և բաւականաչափ աշխատող ձեռքեր։ Այնպէս որ առանց այդ տեսակ ընտանեկան կազմի հողի մշակութիւնը գծուար, անկարելի էր։

Հողը կազմում էր ամբողջ դերդաստանի սեփականութիւն և ոչ անհատների։ Մասաւորապէս նոյն կարգերն էին տիրում հողի սեփականութեան վերաբերեալ, ինչ որ տիկին Պ. Եֆիմենկոն հիւոնիային Ռուսաստանում գտել և նկարագրել է³⁾։ Նահապետական ընտանիքի քայքայման, բաժանման դէպքում, սկզբում միայն շարժական իրերն էին բաժանում, իսկ հողը

1) Խ. Սամուէլեան. Հայ նահապետական դերդաստանը. «Արարատ» 1908 թ. Փետուար. եր. 176—177.

2) Սամուէլեան a. a. O. Մարտ եր. 266—267.

3) J. Keussler, Zur Geschichte und Kritik des bäuerlichen Gembindebesitzes in Russland. Հատոր Գ. եր. 44.

մնում էր անբաժան, որպէս ընդհանրութեան սեփականութիւն: Համայնական հոգը կամ միացած ուժերով էին մշակում, կամ որոշ համաձայնութեան դաշով, իրենց մէջ բաժանում էին և առանձին մշակում: Բայց այդ բաժանումը մշտական չէր և հոգը դարձեալ կազմում էր ընդհանրութեան սեփականութիւնը: Նոր ժամանակներում հին սովորութիւնը վերացել է. վարելահոգերի բաժանումը գոնէ դարձել է վերջնական, մինչդեռ խոտատեղիները, մարդագետիկները, արօսները մնացել են որպէս ընդհանրութեան սեփականութիւն:

Ընտանեկան այս տեսակ բաժանումներից է ծագել հաւանօրէն Անդրկովկասի շատ կողմերում տարածուած համայնական հողատիրութիւնը: Այս մասին յետոյ խօսք կըլինի:

2. Մօտակիան

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ

Պօսապենկօ «Ոսկի շփարամ».

Փոխադրութիւն Յակովբ քահ. Սառիկեանի, Թիֆլիս, 1910, տպարան Օր. Ն. Աղանեանի, 93 էրես գինը՝ 25 կոպէկ:

Դրքոյիկ սիւժէն՝ նախանձն է, որին ընկերներից մէկը դէմ է դնում իր... մեծահոգութիւնը: Գիմնադիպի VIII դասարանի վերջին հարցաքննութեանը, աշակերտներից մէկն իր կաշուից դուրս է գալիս, որ ինքն ոտանայ ոսկէ շփարամը, և ոչ՝ իր ընկերը, որ, սակայն, աւելի՛ իրաւունք ունէր ստանալու: Ու վերջինը զիջում է իր ընկերին:

Թէ ինչքան աջող է փոխադրել Սառիկեան քահանայն, ոչինչ չեմ կարող ասել, քանի որ ձեռքիս տակ չունեմ բնագիրը, մանաւանդ, որ սովորաբար փոխադրողն աւելի է ազատութիւն տալիս իրան, քան թարգմանողը:

Մի քանի նկատումներ: Ինձ մնար, ես կթարգմանէի «Ոսկէ մեղաք», որովհետեւ դա ամենքին հասկանալի է. իսկ հանդիպած առաջին տեղում կիսակազմէի՝ շփարամ:

Ննչաւոր առարկաների մօտին խօսելիս չի կարելի ասել բոլորը, այլ՝ ամենքը (եր. 17): Անտեղիօրէն խօսքը չպէտք է սկսել իսկ բառով:—Իսկ ես դասից եմ փախել... (25): Փայլուն պատասխանել, փայլուն ընդունակութիւն ունի,—հայեօրէն չեն (63, 11): Ասում ենք՝ շատ լաւ (հիանալի) է պատաս-